

DÎVAN ŞİİRİNDE ÇEVRE

Doç. Dr. M. Nejat Sefercioğlu

e-kaynak: <http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindecevre.htm>

Dîvan Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı, Gazel Edebiyatı gibi değişik adlarla andığımız; ancak, bu adların hiç biriyle tam olarak ifade edemediğimiz, 13. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında altı yüz yılı aşkın bir süre yaşamış olan Osmanlı devri klasik edebiyatımız, üzerinde dikkatle durulması, peşin hükümsüz, mevcut malzemeye uygun metotlarla birçok yönden inçalıştığımız, şahsî kanaatımıza göre, bunu pek de başaramadığımız Osmanlı Devleti gibi, o devre ait sanat dünyasının da bugün için gereği gibi anlaşılıp değerlendirildiğini ve anlatıldığını söyleyebilmek pek kolay değildir.

Bugün Osmanlı'ya ait bir çok sanat eserine saraylarda, köşklere, yalılarda, çeşmelerde, ibâdethânelere, köprülerde, mezar taşlarında, kütüphanelerdeki sayısız eserlerde, elhâsılı her yerde rastlıyoruz, imrenerek bakıyoruz, koruyamadıklarımız için üzüyoruz, elimizde kalanları nasıl korumamız gerektiğini düşünüyoruz. Elbette ki bundan fazlasını yapmamız, bu değer, bu beğenin nelerden kaynaklandığını çok iyi tespit etmemiz ve elde edilecek neticelerden dersler çıkarıp zamana uygulamamız gerekir.

Bu çalışmamızın konusunu teşkil eden Osmanlı devri klasik şiirinde çevre de, henüz iyi anlaşılmamış veya zaman zaman değişik sebeplerle yanlış anlaşılmış bir edebiyatın küçük bir parçasıdır. Asırlar boyu işlenmiş, bugün şâir sayısını ve bu şâirlerin verdikleri eser sayısını bile doğru dürüst tespit etmekten bile âciz kaldığımız bu şiirle ilgili olarak yapılan tahlil çalışmalarını gözden geçirdiğimiz zaman, bugüne kadar yerleştirilmeye çalışılan yanlış kanaata rağmen, hayata ve çevreye sıkı sıkı bağlı bir şiir olduğunu görülmektedir.

Duygu ve düşüncelerin ifade vasıtası olan dilinin Türkçe-Arapça ve Farsça'nın bir karışımı olan Osmanlıca olması, bu şiire yöneltilen suçlamaların başında gelmektedir. Bu husus bazı zorluklara sebep olmakla beraber, bugün Çince'den Japonca'ya, en az tanınan bir Afrika dilinden Eskimo diline kadar her dilin istenilirse kolayca öğrenilebildiği bir zamanda, kelimelerinin çoğunu halkımızın günlük hayatta bile kullandığı Osmanlıca'yı kolayca öğrenip anlamasının bir problem teşkil etmeyeceği kanaatındayız. Bu konudaki asıl zorluk dilden ziyâde bu şiirin temel yapısını, muhtevâsını meydana getiren kültür zenginliğine olan yabancılığımız ve bu konudaki eksikliğimizdir. Bu şiiri iyi ve doğru anlayabilmek için Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîf bilgilerine; peygamberler ve evliyâlarla ilgili bilgilere; tasavvufa ait bilgilere; Şehnâme gibi Doğu klasiklerindeki bilgilere; şâirin özel hayatına, yaşadığı coğrafi, ilmî ve dinî çevreye ait bilgilere ve yerli malzemeye ait bilgilere ihtiyaç vardır.

Bugün bu bilgilerin hepsine kısa sürede ve hakkıyla sahip olmak, pek kolay görünmemektedir. Buna bir de bu şiirin mazmunlarla örülmüş, sembollerle oya gibi işlenmiş sanat değeri yüksek ifade gücünü ve üslûbunu anlamadaki zorlukları da katarsanız işimiz daha da çetinleşmektedir. Ayrı ve uzun bir araştırma konusu olabilecek bu konuya daha fazla temas etmek istemiyoruz. Maksadımız bu şiirin yapısı hakkında kısa bir hatırlatma yapmaktan ibarettir.

Osmanlı klâsik şiirini meydana getiren şâirlerin en göze çarpan özelliği, çevresinde gördüğü ve kullandığı her unsuru şiirine malzeme yapmış olmasıdır. Üzerinde tahlil çalışması yaptığımız dîvanlarda bunu tespit etmiş bulunuyoruz. İğneden ipliğe kadar aklınıza gelebilecek her unsuru, özelliklerine göre, değişik bir hayâlin içinde görmeniz mümkündür. Bunun yanında diğer dikkati çeken bir husus da çevremizi yaşanılır yapan, huzurlu ve çekici kılan tabîî unsurların, bu şiirin önemli bir malzemesi olmasıdır. Bunun en belirgin ve güzel örneği bu şiirin temel üç tipi olan sevgili-âşık ve rakîb üçlüsünün fizikî ve rûhî özelliklerinin benzetildiği unsurların çoğunun tabiatla, dolayısıyla çevreyle ilgili olmasıdır.

Sevgilinin yaşadığı mekânlar çoğunlukla nebatlarla ilgili olarak adlandırılır. Bunlar gül-zâr, gül-şen, gül-istan, çemen-zâr, sebze-zâr, lâle-zâr, şükûfe-zâr, bû-sitan ve bahçe anlamında kullanılan bağ'dır. Bu mekânlar çoğu zaman cennet kadar güzel olarak düşünülür. Sevgiliye lâayık olan da budur.

Biz bu çalışmamızı hazırlarken gerek kasidelerin nesib kısımlarında yer alan gerekse bilhassa tarih kıtalarında tarihi düşürülen unsurlarla ilgili tasvirleri almamaya gayret ettik. Bu çalışmamızın asıl hedefi Dîvan şâirinin tabiata ilgisini ve bu ilgiyi çevresindeki mekânlarla nasıl bütünleştirdiğini tespit etmeye çalışmaktan ibarettir. Ancak hemen şunu da ifade etmeliyiz ki bu ilgiler bizim burada çok dar bir çerçeve içinde örneklerini sunacağımızdan çok daha fazladır. Bizim gayemiz konuya dikkat çekmekten ibarettir.

Bayram yeri (İd-gâh), insana güzel duygular yaşatan bayram günlerinin eğlence yeridir. Bu bayram yerlerindeki unsurlar da teşhis sanatıyla çoğunlukla nebatlardan seçilir. Nev'î'nin "**Yeşil alanlar bayram yerine döndü; goncalar bayram çocukları, gül rüzgâr ile salınıp gezmede, akarsu ise dolaba bindi**" dediği

*İd-gâh oldu çemenler goncalar etfâl-i id
Salınıp bâd-ile gül dülâba bindi cûybâr¹¹¹*

şeklindeki beytinde, bugün çevremizde asla göremediğimiz bayram yerlerini ne güzel anlatmaktadır. Nev'î bir başka beytinde de bu bayram duygularına aşka kapalı gönlünü bir oruçluya benzeterek,

bayramda oruç tutulmayacağına da işaret eder ve “**Çemen çiçeklerle bayram yerine döndü, niçin bu açılmamış gönlüm gonca gibi oruçludur?**” diyerek bu haksızlığa isyan ederken de tabiattan ve tabiattaki güzelliklerden yararlanır:

*Şükûfelerle çemen îd-gâha döndi niçün
Bu nâ-şüküfte gönül gonca gibi sâ'im ola^{2/2}*

Osmanlı toplumunda değişik dinlerden insanlar ve bu insanlara ait ibâdet yerleri vardır. **Büthane** yâni kilise bunlardan biridir. Nev'î “**Hava İsâ nefesli, bağ puthaneye benziyor, sünbül başına gök renkli (mavi) tülbent sarındı**” dediği,

*Hevâ Mesih-nefes bağ şekl-i büthâne
Sarındı başına sünbül kebûd dülbendi^{3/3}*

şeklindeki beytinde çevrenin bu dinî unsurunu yine tabiattaki güzelliklerle ifade eder.

Günlük hayatımızın önemli unsurlarından biri de ibâdet yerimiz olan **câmil**lerdir. Câmi ve câminin ayrılmaz birer parçası olan minâre ve kandiller de dîvan şâirinin gözünde tabîî çevre ile bütünleşmiş olarak karşımıza çıkar. Nev'î'nin “**Dallar üzerindeki çiçek kümelerini görünce hemen kandili çok minâreye benzer dedim**” şeklinde nesre çevirebileceğimiz,

*Kandili çok minâreye benzer didüm hemân
İkd-ı şükûfeyi göricek şâhsârda^{4/4}*

şeklindeki beytinde bu ilgiyi görmek mümkündür.

Çadır (bârgâh), kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Bu önemli unsurun da dîvan şiirinde çevremizdeki güzelliklere benzetilerek ifade edildiğini görüyoruz. **Helâkî**'nin yıldızlarla dolu gökyüzünü altınla işlenmiş lâciverd bir çadır olarak hayâl ettiği ve “**Dostlar her akşam yıldızlarla süsleneni gökyüzü sanmayın, o benim için altınla işlenmiş lâciverd renkli bir çadırıdır**” dediği,

*Zeyn olan encümle her şeb çarh sanman dōstlar
Zer-feşân bir lâciverdî bârgâhîdür bana^{5/5}*

şeklindeki beytini ve **Tacizâde Ca'fer Çelebi**'nin, "Gül bahçesine gül padişahı için goncalardan **kırmızı çadır kuruldu, yeşil ağaç kökleri de bu çadırın ipleri oldu**" dediği,

*Gonçalardan sahn-ı gülşende yine gül şâhına
Kırmızı çâdır tutuldu sebz atnâb üstüne^{6/}*

şeklindeki güzel beyitlerini bu konuda zikredebiliriz.

İnsanların hayatında önemli bir yeri olan mekânlardan biri de **çarşı**dır. Divan şâirleri bu önemli alış-veriş merkezlerini de yine tabiatın güzellikleriyle ifade etmeyi uygun görürler. Fuzûlî'nin "**Bağ çarşısını gezmek, dolaşmak bugün rağbet gören bir durumdur. Çünkü orada çiçekler sarraf, gül de güzel kokular satan attar oldu**" dediği

*Çarsû-yi bağ seyrânı bugün mergûbdur
Kim şükûfe anda sarrâf oldu vü attâ gül^{7/}*

şeklindeki beytinde bu yaklaşımı görmekteyiz.

Bâkî ise, "**Şebnem inci küpe, yaprak altın, gûya bûstanın meydanı sarraflar çarşısı oldu**" dediği,

*Gevher-i sîr-âb-ı şeb-nem güşvâr-ı zer varak
Sahn-ı bûstân oldu gûyâ çarsû-yı zer-gerân^{8/}*

şeklindeki çiğ tanelerini inci küpeye, yaprakları altına benzettiği beytinde bu güzelliklerin bulunduğu tabî mekânı, yani bû-sitanı da sarraflar çarşısı olarak hayâl eder.Çarşılarda çeşitli dükkânlar bulunur. Dîvan şâiri bu çeşitli dükkânları mısralarına taşırken de çevresinden, çevresindeki güzelliklerden yararlanır. Attar güzel kokular, iğne iplik vb. şeyleri satan esnaftır. **Nev'î** "**Çemenzârın attarı, yeşillik denizinin sahiline anber çıkarıp lâle tabağına koydu**" dediği,

*Anber çıkarup sâhil-i deryâ-yı çemenden
Koydu tabak-ı lâleye 'attâr-ı çemenzâr'^{9/}*

şeklindeki beytinde bir attar dükkânını tarif ederken, çevresindeki tabîî güzellikleri ne güzel kullanır. Yeşillik alan, rüzgârla dalgalanan çimenleriyle, anber çıkarılan dalgalı bir deniz, lâle şekli itibariyle tabak, lâlenin ortasındaki siyah tohumları ve yaprakların, dibindeki siyah benekler de, lâle tabağının içindeki güzel kokulu anberlerdir.

Tâcizâde Ca'fer Çelebi ise “*Gel bağ çarşısını seyredelim ki onun boyacısı lâle ve attarı menekşedir*” dediği,

*Gel seyr idelim çarsû-yı bağı kim onun
Sabbâğı durur lâle vü 'attarı benefşe^{10/10/}*

şeklindeki beytinde, çarşı olarak düşündüğü bağdaki lâleleri renginden dolayı boyacıya, menekşeyi de güzel kokusu sebebiyle attara benzettir.

Berber dükkânları kendine has geleneği olan önemli mekânlarımızdan biridir. Bugün modernleşerek şekil değiştirmiş olsalar bile işlevlerinde ve kullandıkları araç ve gereçlerde temelde fark yoktur. **Helâkî**'nin “*Eline güneşten ayna alsın, dükkânına tas olmak için ay ine*” dediği,

*Alsa eline mihr ile gün gibi âyine
Tas olmağa dükkânına göklerden ay ine^{11/11/}*

şeklindeki beytinde güneşi şekli ve parlaklığı sebebiyle berber aynası, ayı da bugün ancak kırsal kesimlerde görebileceğimiz kenarı boyuna göre girintili berber tasına benzettir. **Tâcizâde Ca'fer Çelebi**'nin çemen çarşısındaki berberi ise sarı tası ile nergis çiçeğidir.

*Çarsû-yı çemen ü sebze dükkânı yüzün
Saru tas ile benzer niteki berber nergis^{12/12/}*

Kazzâz ipekçi, ipek işleyen, ipek satan demektir. **Tâcizâde Ca'fer Çelebi**'nin bağ çarşısındaki ipekçisi ise güldür. “*Yeşillik alan sâsen çiçeğinin (yapraklarından) kılıççı dükkânına dönmüştür. Sâsen çiçeği zirihçi sanatkârların dükkânına benzemiş. Semen dalı dükkânına süs ve parlaklık vermek için Sayrefî gibi dükkânına gümüş kadehler dizer. Eğer gül, bağ çarşısında ipekçi olmasaydı, goncadan düğmelerle dükkânını süslemezdi*” dediği,

10

11

12

Sebze sÛsenden dönüp şemşîr-ger dükkânına
Benzemiş sÛsen zirihci pîşe-ver dükkânına
Virmeğe şâh-ı semenler zîb ü fer dükkânına
Sayrefi-veş sîm sâgarlar dizer dükkânına
Goncadan zeyn eylemezdi tûğmeler dükkânına
Çârsû-yı bâğ içinde olmasa kazzâz gül¹³

beyitlerinde goncaları düğmeye benzeten şâir, sÛsenin yaprağını da kılıca benzetirken çarşıdaki dükkânlar ile tabiat ve çevresinin ne derece iç içe olduğuna çarpıcı örnekler sunar.

Dârü’ş-şifâlar Osmanlı devrinin önemli sosyal kurumlarıdır. Bu sağlık kurumu **Fuzûlî**’ye göre gül bahçesidir. Bu hayâlde gül bahçesi gibi mekânların insanlara sağladığı rûhî rahatlık yanında, orada bulunan nebatların şifâ kaynağı olması da önemli bir rol oynar.Şâirin **“Aşk delisi yine şifâ kapısına meyletti, mihnet köşesinin bağımlısı yine gül bahçesine çıktı”** şeklinde nesre çevirebileceğimiz,

Yine dîvâne-i ışk eyledi dârü’ş-şifâ meyli
Yine gül-zâre çıhdı kûşe-i mihnet giriftârı¹⁴

şeklindeki beytinde de tabîî çevrenin insan sağlığındaki önemine dikkat çekildiği söylenebilir.

Kan alarak tedavi etme şekli zamanın bir tıp anlayışıdır. **Tacizâde Ca’fer Çelebi** **“Gül dalından kan almak için diken neşter çekti, altın külahlı nergis de çöp ve leğen hazır etti”** dediği,

Şâh-ı gülden kasd-ı fâsd idüp çü neşter çekdi hâr
Hâzır itdi nergis-i zerrîn-külele çûp u leğen¹⁵

şeklindeki beytinde bu tıbbî müdâhaleye işaret ederken de alet olarak kullanılan neşteri diken, leğeni de nergis olarak hayâl eder.

Dîvân-ı hümâyûn Osmanlı devlet teşkilatının en önemli kurumlarından biridir. **Nev’î**’nin **“Gül bahçesi Dîvân-ı hümâyûna döndü; sümbül sultânın tuğrası, gül de defterdâr oldu”** dediği

Şekl-i dîvân-ı hümâyûn oldı sahn-ı gülistân

13

14

15

Sünbülü tuğrâ-yı sultânî vü defterdâr gül¹⁶¹⁶

şeklindeki beytindeki benzetme unsurlarını da daima görmek istediği tabii çevreden seçmesi dikkat çekicidir.

Hazînelerde kıymetli zînet eşyaları altın gümüş gibi paralar bulunur. Hazîneler virânelerde saklanır ve yılanların bu hazinelere bekçilik yaptığına inanılır. **Tacîzâde Ca'fer Çelebi** “**Çemen hazinedir ve orada her gonca ağzı mühürlü dolu bir kesedir. Bu hazineyi bekleyen yılan da menekşedir**” dediği,

*Her gonca olup bir dolu himyânca mühürlü
Gencîne durur sahn-ı çemen mârı benefşe¹⁷¹⁷*

beytindeki değişik hayâlini beytine dökerken, çemen gibi, gonca gibi menekşe gibi tabii güzellikleri benzetilen olarak seçmeyi tercih eder.

Berk urur gül sanki nûr-ı Mustafâ her gûşeden¹⁸¹⁸

Bu beyitte de görüldüğü gibi tabii çevrenin unsurları en mukaddes bir mekân için benzetilen olarak tercih edilmiştir.

Birer küçük saray niteliğinde olan ve Osmanlı kültüründe önemli bir yeri bulunan **kasırlar** da dîvân şâirlerinin ilgi duyduğu ve şiirlerinde tabii çevrenin güzellikleriyle tasvîr ettikleri mekânlardandır. **Tacîzâde Ca'fer Çelebi**'nin “**Yasemin, acabâ o semen yüzlü güzel, bahçeyi yine şereflendiri mi diye, gözlemek için kasrına pencereler açmış**” dediği,

*Kasrına revzenler açmış yâsemîn kim gözleye
Bâğı eyler mi müşerref ol-semen-sîmâ yine¹⁹¹⁹*

ve “**Ağaç zeberced kasır, çemen zümrüt halı, bahçe cennet, goncalar da hizmetkarlardır**” dediği,

*Dıraht kasr-ı zeberced çemen zümürriid ferş
Riyâz ravza-i rıdvân u gonçalar vildân²⁰²⁰*

16

17

18

19

20

şeklindeki beyitlerini bu kullanışa örnek olarak verebiliriz.

Dîvan şiirinin en önemli tiplerinden biri **sevgilidir**. Dinî inançlarımız ve buna bağlı olarak tasavvufî düşüncelerle sevgili bir çok beyitte Allah ile bütünleştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple sevgilinin bulunduğu mekân yani daha çok “**kûy**” kelimesiyle karşımıza çıkan sevgilinin mahallesi, dîvan şâirinin gözünde en güzel ve en ulaşılmaz bir yerdir. Orası bir cennettir, gül ve lâle bahçesidir. **Fuzûlî**'ye göre âşığın bağa girince afgân etmesinin ve gülleri görerek onlar gibi gömleğini yırtmasının sebebi, bağ ile sevgilinin mahallesinin bütünleşmesine dayanır. Bu ilgiyi “**Senin mahallenin anarak bağa girdim ve efgân ettim. Orada gülü görüp seni hatırladım ve gömleğimi parçaladım**” dediği,

*Bağa girdüm ser-i kûyun anub efgân itdüm
Gül görüp yâdûn ile çâk-i giribân itdüm^{21|21}*

beytinde ve **Helâkî**'nin “**Ey sevgili gül bahçesine benzeyen mahallende gönül kuşu bir yuva bulursa, Firdevs cennetinden tarafa uçup gitmeye meyletmez**” dediği,

*Gülşen-i kûyunda dil mürğ bulursa âşiyân
Uçmağa meyl itmeye firdevs-i a'lâdan yana^{22|22}*

beyti ile “**Can tâvûsuna mahallenin gül bahçesi bağ olduğundan beri, mahallenin cennetini bırakıp uçmak istemez**” dediği,

*Koyup bihişt-i kûyunu uçmağ istemez
Tâvûs-ı câna gülşen-i kûyun olalı bağ^{23|23}*

şeklindeki beyitlerini bu konuda örnek olarak verebiliriz.

Bugün pek kolay rastlamasak da Osmanlı devrindeki önemli yapılardan biri de hamamlardır. Hamamların suyu ısıtmak için ateş yakılan yerine **külhan** denilir. “**Ey bahçıvan gül bahçenin gülü bana ateş, servi ağacı da âh dumanıdır. Ben gül bahçesini ne yapayım, gül bahçesi senin, külhan benim olsun**” diyen **Fuzûlî**'nin,

21

22

23

Dûd u ahkerdür mana serv ile gül ey bâğ-bân
*N'eylerem men gül-şeni **gül-şen sana kül-han** mana^{24[24]}*

şeklindeki beytinde de gül ile ateş kuru, gül bahçesi ile külhan arasında ne güzel bir ilgi kurulur.

Sosyal hayatımızdaki bir başka mekân ise içki meclisleridir. Dîvan şiirinde **bezm** kelimesiyle daha çok karşımıza çıkan bu mekân da, bugünün sigara dumanı ve gürültüye boğulmuş, kalabalıktan nefes alınamaz hâle gelmiş mekânlarından çok farklıdır. Bu mekân çeşitli tabîî güzelliklerin süslediği bahçeler, yeşillik alanlar, su kenarlarıdır. **Hayâlî**'nin bahar mevsiminde ilk açılan çiçeklerden olması ve şekli sebebiyle menekşeyi anahtara benzettiği bir beytinde “**Menekşe, anahtar ile çemenin kapısının kilidini açıp içki ve sohbet meclisi haline getirdi ve kadehin dibinde kalan bir yudum şarabı feleklere saçar**” dediği,

Miftâh ile bâb-ı çemenun kuflünü açub
***Bezm** etti saçar cur'asın eflâke benefşe^{25[25]}*

şeklindeki beyti bu hayale güzel bir örnek olabilir.

Tacîzâde Ca'fer Çelebi, “Jâle rakı, lâle kadeh, gonca sürâhi, yeşil alan meyhâne, menekşe de (bu meyhânenin) sarhoşudur” dediği ve çiğ tanelerini rakıya, lâleyi kadehe, goncayı sürâhiye, bunların bulunduğu mekânı, yani çemeni de meyhâneye benzettiği beytinde menekşeyi de bu meyhânenin sarhoşu olarak hayâl eder:

Jâle arakı lâle kadeh gonça sürâhî
Meyhâne çemen kâfir-i hummârı benefşe^{26[26]}

Vecdî ise “**Mestâne gönlümü rindler meclisine getirdim, (böylece) perîşan bülbülü gül bahçesine getirdim**” dediği,

*Mestâne dili **meclis-i rindâna** getürdüm*
*Bir bülbül-i şurîde **gülistâna** getürdüm^{27[27]}*

şeklindeki beytinde gönlünü bülbül, rindler meclisini de gül bahçesi olarak hayâl eder.

24

25

26

27

Tacîzâde Ca'fer Çelebi ise “bezm-i sabûh” yani mahmurluk meclisindeki içki ve eğlence ehlinin çevresini iyi görebilmek için yer yer taze gül çiçeklerinden çerağ yaktığını ifade ettiği,

*Görmeğe **bezm-i sabûh** esbâbın ehl-i ayş u nûş
Yir yir uyardı gül-i sûri çiçeklerden çerağ^{28|28|}*

şeklindeki beytinde meclisi aydınlatan çerağ olarak çiçekleri düşürken aynı zamanda çevreyle olan yakın ilgisini de dile getirir.

Sosyal hayatımızdaki en önemli kurum ve mekânlardan birisi **mekteptir**. Bir eğitim kurumu olan mektep Fuzûlî'ye göre bir bahçedir. Bu mektebin öğretmeni ihtiyar felek, öğrencileri ise fesleğen çiçeğinin çocukları, okutulan ders ise bereket ve bolluktur. **Fuzûlî**'nin “***İhtiyar felek fesleğen çiçeklerinin çocuklarını toplayıp onlara bereketi ve bolluğu öğreterek bostanı bir mektebe döndürür***” dediği nefis beyti,

*Yine pîr-i felek etfâl-i reyâhîni yığub
Feyz-i ta'lim ile **bû-stânı deb-istân** eyler^{29|29|}*

şeklindedir.

Mülk kelimesi dîvan şâirleri tarafından çoğunlukla ülke anlamında kullanılmıştır. **Bâkî** “***Menekşeler açılıp her tarafı kapladı, bağ Mısır ülkesine döndü, seyredenler Nil nehrini taşı sanır***” dediği,

*Tuttu etrâfın benefşe **mülk-i Mısır'a döndü bağ**
Sandılar seyr eyleyenler Nil tuğyân eyledi^{30|30|}*

şeklindeki beytinde göz alabildiğine açarak bahçeyi dolduran menekşeleri taşan kabaran Nil nehrine, bağı da Mısır ülkesine benzetirken tabiata olan yakınlığını ve düşkünlüğünü de ifâde etmiyor mu?

Çevgân oyunu ucu kıvrık ve çavgan denilen bir sopa ve topla ve geniş meydanlarda oynanan bir oyundur. **Helâkî**, “***Eğer gonca gül bahçesinde menekşeyi çavgan gibi ele alırsa, bülbülün başını top yapar***” dediği,

28

29

30

*Sahn-ı gülşende hezârün başını eyleye top
Ger benefşe gibi ala ele çevgân gonca^{31/31}*

şeklindeki beytinde şekil benzerliği sebebiyle gül bahçesini **oyun alanına**, menekşeyi çevgana, bülbülün başını da topa benzetirken yine tabiata olan yakınlığını dile getirir.

Dîvân şâiri korkutucu, ürkütücü bir mekân olan **savaş meydanını** bile tasvir ederken, tabiattan ve tabiattaki nebatlardan yararlanır. Bu davranışıyla sanki savaşın olumsuzluklarını barışın güzelliğine çevirmek ister gibidir. **Hayâlî**, “*Ey padişah sen öyle bir taze gülsün ki senin savaş meydanının bağında çiçek gürz, gonca yara ve fidan da mızraktır*” dediği,

*Şehâ sen ol gül-ü tersin ki bağ-ı rezmünde
Şükûfe gürzdürür gonca zahm u nîze nihâl^{32/32}*

şeklindeki beytinde bu duyguları yaşamıyor mu? Bu duygular “**Gül bahçesi savaş meydanıdır. Bu meydanın bayrakları goncalar, mızrakları serviler, kalkanları güller ve sancakları ar’arlardır**” şeklinde nesre çevirebileceğimiz **Taşlıcalı Yahyâ Bey’in**,

*Goncalar bayraklar u gülzâr meydân-ı gazâ
Nîzeler serv ü siper güller durur ar’ar livâ^{33/33}*

şeklindeki beytinde paylaşılmıyor mu?

*Hurûşa geldi cûyuş-ı şükûfe sahrâda
Benefşe kâfile-sâlâr u lâle ser-asker^{34/34}*

şeklindeki beytinde “**Çiçek askerleri sahrâda hücûma geçti menekşe kâfile başı, Lâle kumandan oldu**” diyen **Nev’î**, savaş meydanını bahar mevsiminde çiçeklerle dolan bir mekân olarak hayâl ederken aynı duygular içinde değil midir?

Gül bahçesinin **şehir** olarak hayâline bir yangın atmosferi içinde rastlıyoruz. **Nev’î**’nin “**Ey bülbül, dal minâresinin üzerinde böyle feryâd edişinin sebebi nedir? (Yoksa) gül bahçesi şehri tutuştu mu (yanıyor mu)?**” dediği ve ağaç dalını minâreye, durmadan feryâd eden bülbülü minâreden

31

32

33

34

şehrin yandığını etrafa duyurmaya çalışan birine ve gül bahçesini de yanan bir şehre benzettiği bu enfes hayâlin yer aldığı beyti de şu şekilde:

*Tutuşdı mı bu gece şeh-i gülşen ey bülbül
Nedür minâre-i şâh üzre bâng u efgânun^{35/35/}*

Beyitlerde han-kâh ve hâne-kâh şeklinde de karşımıza çıkan **tekkeler** de zamanın sosyal kurumları olarak dîvân şiirinde yerlerini almışlardır. **Hayreti** “*Zamanın destan okuyucusu, bağ tekkesinde gülün dîvân ve defterinden daima şiirler okur*” şeklinde nesre çevirdiğimiz,

*Defter ü dîvan-ı gülden dâyimâ eş'âr okur
Hânekâh-ı bağda destân-serây-ı rûzgâr^{36/36/}*

şeklindeki beytinde bağın tekke, gülün de yaprakları sebebiyle şiir defteri, dîvân olarak hayâl edildiğini görüyoruz. Her bahar mevsiminde güllerin açılmasına veya tabiatın canlanmasına sebep olan zaman ise, destan okuyucudur.

Hayretî'nin hayata biraz küskün bir zamanında kaleme aldığı bir beytinde karşımıza çıkan bahar ve bostanın **zindan** olarak hayâli, şâirin o andaki kötümser duygularıyla ilgilidir. Baharı ve bostanı bir zindan olarak hayâl eden şâirin gözünde çimenler de birer hançere benzer. Şâirin, “*Gönlüm (hiç) bir zaman gül gibi gülüp açılmadı. Gonca gibi soluğu kesilmiş ve derd ile bağrım kan ile dolmuştur. Lâle gibi canımda gizli yara eksik değil. Her çimen gözüme bir hançer gibi görünür. Hâsılı bahar ve bostan benim zindanım olmuştur. Ben öyle belâlara uğramış bir bülbülüm ki âh edip inlemek benim işim olmuştur. Ey kötü işler yapan felek senden usandım*” dediği beyitler şöyledir:

*Gülmedi gül gibi açılmadı gönlüm bir zaman
Gonce-veş dem-besteyem derd ile bağrum tolu kan
Lâle-vâr eksük değil cânımda bir dâğ-ı nihân
Gözüme her bir çemen bir hançer-i terdür hemân
Hâsılı zindânım olmuştur bahâr u bostân
Bir belâlı bülbülem işim durur âh u figân
El-amân ey çarh-ı bed-kirdâr elinden el-amân^{37/37/}*

Dîvan şâiri sadece yaşadığı mekânları değil, günlük hayatta kullandığı araç gereçleri de tabîî çevresinde görmekten büyük keyif aldığı, tabîî unsurlarla ifade etmekten hoşlanmaktadır. Bu araç gereçler arasında iğneden kandile, kemerden kitaba, paradan mektuba, ayaklarının altına serdiği yaygıdan yazı takımına kadar bir çok araç ve gereç yer alır. Biz burada sayıları oldukça fazla olan bu unsurlara ait bir kaç örnek vermekle yetineceğiz.

Tâcîzâde Ca'fer Çelebi güli ayağına diken batmış bir çocuğa, dikenini şekil bakımından **iğneye** benzettiği ve “**Menekşe, gül çocuğunun ayağına batan dikenini çıkarmak için gül bahçesine iğne getirdi**” dediği,

*Sûzen getirüp gülşene varmış ki çıkara
Gül tıflı ayağına batan hârî benefşe^{38/38}*

şeklindeki beytinde hem tabîî çevrenin güzelliklerinden hem de dikenin iğneyle çıkarılma gerçeğinden yararlanır.

Kandil, çerağ ve mum, elektriğin henüz kullanılmadığı zamanlarda önemli aydınlatma araçları idi. Dîvan şâirleri çevrenin önemli bir unsuru olan bu aydınlanma araçlarını şiirlerine konu ederken de zaman zaman çevrenin tabîî güzelliklerini ele alarak tasvîr ederler. Örnek olarak **Tacizâde Ca'fer Çelebi**'nin “**Yasemen bahçede süs olsun diye kapının üzerine, yapraktan zincir ile gümüş renkli kandil asar**” dediği,

*Yâsemen zencîr-i berg ile harîm-i bağda
Zînet için sîm-gûn kandil asar bâb üstüne^{39/39}*

şeklindeki beytini verebiliriz. Şâir bu beytiyle zamanında bahçelerin kandillerle süslendiğini de naklederek çevreye verilen önemi de ifade eder.

Tâcîzâde Ca'fer Çelebi “**Akarsu gülbahçesinin kenarını dolaştı; sanırsın ki bir güzel gümüştan kemer kuşandı**” dediği,

*Devr itdi çün kenâr-ı gülistânı cûybâr
Sîmîn kemer kuşandı sanırsın ki bir nigâr^{40/40}*

şeklindeki beytinde, gül bahçesine eşsiz güzellikleriyle bir sevgiliye benzetirken, çevresini dolaşan pırl pırl akarsuyu da sevgilinin beline doladığı gümüş **kemer** olarak düşünür. Şâirin akarsuyun temizliği, rengi ve değeri itibâriyle gümüşle ilgisini tesbit edişi entersandır. Bugün şu kaynaklarımızın durumunu gözönüne getirirsek, dîvan şâirinin bu beyitteki tesbitlerini ve çevreye verdiği değeri daha iyi anlamamız mümkün olabilir.

Kına da kültürümüzün en önemli unsurlarından biridir. Bilhassa düğünle ve gelinle olan yakın ilgisi, kınanın kültürümüzdeki sürekliliğini sağlamaktadır. Kınanın tutması için kına yakılan yere bağlanması ve bir süre kalması gerekir. **Nev’î** bu olayı da tabiattan yararlanarak dile getirir. Şâire göre **“Lâlelerin servinin ayağını bağda tutmasında şaşılacak bir şey yoktur, çünkü bağlanmayınca kına tutmaz”**:

*Lâleler serv ayağın bağda tutsa n’ola kim
Nev’iyâ bağ ile bend olmasa **hunnâ** tutmaz^{41/41}*

Burada servilerin dibinde yetişen kırmızı renkli lâlelerin kına ile olan benzerliği yanında **“bağda tutma”** ifadesinin hem bahçede tutmak hem de **“kınanın tutması için bağlanması, bağda tutulması”** anlamlarında kullanılması önemlidir.

Kültür ve eğitim hayatımızın en önemli vasıtası **kitaptır**. Bu vazgeçemeyeceğimiz vasıta da dîvan şâirinin gözünde tabiatla bütünleşmektedir. Bu bütünleşmeyi **Figânî**’nin **“Ey Figânî gül bahçesinde (sevgilinin) yüzünün mushafını oku, gül kitabının yaprakları yırtılıp rüzgârla dağılsın”** dediği,

*Gülşende ey Figânî yüzi Mushafın okı
Evrâkı yırtılıp yile varsun **kitâb-ı gül**^{42/42}*

şeklindeki ve **Nev’î**’nin, **“Gül, bostan kaleminin çemen mushafına reyhânî hatla yazdığı Fâtiha sûresidir”** dediği,

*Yazdı hat-ı reyhânî ile hâme-i bustân
Gül fâtiha-i **mushaf-ı ruhsâr-ı çemenzâr**^{43/43}*

şeklindeki beyitlerinde tesbit etmek mümkündür.

41

42

43

Dîvan şâiri günlük hayatın ayrılmaz bir parçası ve haberleşme vasıtası olan **mektup (nâme)** konusunda da hayal kurarken, tabiatı kullanmaktan kendini alamaz, **Şeyhülislâm Yahyâ'nın “Her gonca dalın elinde açılmamış bir mektuptur. Bülbül onun içinde kendi maksatlarına uygun şeyler yazılı olduğunu sezer ve açulmasını umar”** dediği,

*Her gonca dest-i şâhda bir nâme-i serbestedir
Bülbül umar kim açıla zımnında maksûdun sezer^{44/44}*

şeklindeki beytini, nefis bir örnek olarak sunalım.

Tâcîzâde Ca'fer Çelebi de “Taze gonca sanki taze gül yaprağının bülbüllere gönderdiği kapalı bir mektuptur” dediği

*Güyyâ gonca-i ter bir nâme-i ser-beste durur
Gönderübdür anı bülbüllere gül-berg-i tarî^{45/45}*

şeklindeki beytinde, henüz açılmamış goncayı ağzı kapalı, açılmamış bir mektuba benzetirken Şeyhülislâm Yahyâ ile aynı duyguları paylaşır.

Para sosyal hayatımızın vazgeçilmez değişim vasıtalarından biridir. Bu önemli alış-veriş vasıtası bile dîvan şâirinin mısralarında çevresinde görmeye alıştığı veya her zaman görmeyi arzuladığı tabiat güzellikleriyle ifade edilmektedir. **Hayretî** sevgiliye kastederek söylediği ve **“Sabah rüzgârı saçlarının kokusundan bir parça alabilmek için, bağda gül yaprağından çok gümüş ve altın harcadı”** dediği,

*Zülfünün bir şemme bûyın almag için bâd-ı subh
Ber-i gülden bağda çok sîm ü zer harc eyledi^{46/46}*

şeklindeki beytinde renkli gül yapraklarını altın ve gümüş para olarak hayâl eder.

Düğünlerde gelinin başına veya törenlerde sultanların ayağına para ve değerli şeyler saçmak önemli ve güzel geleneklerimizden biridir. **Hayretî** kırmızı renkli çiçekleri la'l renkli tabaklara, bu çiçeklerin üzerindeki su damlalarının da gümüş paraya, inciye ve değerli taşlara benzettiği ve **“La'l**

44

45

46

renkli tabakların içindeki su değildir; gül bahçesi sevgilinin ayağına serpmek için cevherler hazırlamıştır” dediği,

*Su deęül la ’lîn tabaklar içre gevherler durur
Pây-i yâra nesr için izhâr idüpdur gülsitân^{47/47}*

şeklindeki beytinde bu geleneğimizi de, tabiî çeresindeki güzelliklerle dile getirir.

Tandır, bugün küçük yerleşim yerlerinde kullandığımız önemli bir unsurdur. Bu unsurun, bugünün ısıtma imkanlarına sahip olmayan o günkü cemiyetimizdeki önemi bellidir. Dîvan şâiri günlük hayatta evinin içinde mutfağında her gün kullandığı bu unsuru şiirinde kullanırken de çevrenin tabiî güzellikleriyle ifade etmeyi tercih eder. **Tacizâde**’nin *“İhtiyar cihan yine gençleşmiş. Yeşil çimenler biten bostan cennet bahçesi olmuş. Güneşin ateşi gökyüzünün kuzusuna (Hamel burcuna) yaklaştı ve senin meclisinin sofrası için kuzu kebabı hazırlar. Gül, her sabah gonca tandırından tâze ekmek çıkarır, sanki mutfağında küçük âciz bir ekmekçi olmuştur”* dediği,

*Nev-cevân olmuş yine pîr-i kühen-sâl-i cihân
Sebzeler bitmiş riyâz-ı cennet olmuş bôstân
Berre-yi gerdûna bulup âteş-i mihr iktirân
Hân-ı bezminçün kuzı biryânın eyler âsumân
Her seher gonca **tennûrunda** çıkarır tâze nân
Benzer olmuş matbahında kemterîn habbâz gül^{48/48}*

şeklindeki beytinde gonca olarak karşımıza çıkan tandır, aynı şâirin, *“Güneşin sıcak yuvarlak (ekmeğini) gök tandırında gören goncalar, seher vakti iştahlarından ağızlarını açtı”* dediği,

*Kurs-ı germ-i âfitâbı **gök tennûrunda** görüb
İştihâsından sehergeh goncalar açdı dehen^{49/49}*

şeklindeki beytinde gökyüzü tandır, güneş sıcak bir ekmek, goncalar da sıcak ekmeği görünce iştahla ağzını açan çocuklar olarak hayâl edilir. Bu hayâle sebep olan tabiî hâdise ise güneşin goncaların açılmasına sebep olmasıdır.

47

48

49

Dîvân şâiri, günlük hayatta kullandığı en önemli eşyalardan biri olan halı, kilim vb. **yaygı**yı tasvir ederken de tabiatla iç içedir. Nev'î bir sonbahar tasviri yaptığı bir gazelindeki beytinde **“Renkli yapraklar yeşillik kilimine basma nakış yaptı, bahçenin yolu renkli yaygılarla döşendi”** dediği,

*Bisât-ı sebzeyi rengîn varaklar basma nakş itdi
Döşendi ser-te-ser bağun mülevven ferş ile râhi^{50/50}*

şeklindeki beytinde, sonbaharın insanlar tarafından henüz bozulmamış tabii çevrede insanlara sunduğu güzellikleri dile getirir.

*Yazmağa evsâfını bülbül nihâl olmuş kalem
Gonca-i ra'nâ devât evrâk-ı zambaklar beyaz^{51/51}*

şeklindeki beytinde, **“Bülbülün senin özelliklerini yazması için gül fidanı kalem, güzel gonca (mürekkep) hokkası, beyaz zambak yaprakları da kağıt olmuş”** diyen Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, günlük hayatta kullandığı **yazı malzemesini** de tabiattaki güzelliklerle, nebatlarla ifade ederek, çevreye olan düşkünlüğünü dile getirir. Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, sevgilinin boyunu kalem gibi uzun ve düzgün, ağzını hokka gibi küçük ve güzel olarak düşündüğü bir başka beytinde de bu unsurlara benzetilen olarak, kalem ve sevgilinin boyu için gül fidanını, hokka ve sevgilinin ağzı için gonca-yı ra'nâyı uygun görür:

*Gonca-i ra'nâ devât oldu nihâl-i gül kalem
Yazmağa kadd ü dehâ*